

Др Жарко ЛЕКОВИЋ*

ПЉЕВАЉСКА БИТКА – УВОД У ГРАЂАНСКИ РАТ

ABSTRACT: With the general uprising of July 13, 1941, the people of Montenegro rejected Italian policy, which sought to include Montenegro in the sphere of interest of Italy by creating an independent Montenegrin state. The breadth of the uprising, its unexpectedness and the strength of the first coup paralyzed the Italian occupation administration. The logical sequence of events from this uprising, which was suppressed in August 1941, is the Battle in Pljevlja on December 1 of the same year. This battle has attracted the attention of domestic and foreign historiography for decades. Differences in data are evident. The expected conquest of Pljevlja did not take place. The city was defended by fighters of the elite Italian division „Pustertia“. Huge omissions in the tactical sense were punished by a large number of victims, while the reprisals against the innocent population were horrific. The defeat in Pljevlja was a sad sign of hopelessness, an introduction to the atmosphere that once again justified the forces of political realism. The road to accomplishing that right was hard. If the suppression of the July uprising shook the people's faith in the possibility of expelling the occupiers, the terrible consequences of the Battle of Pljevlja buried the last hope for a speedy liberation. Unfortunately, the scenes of panicked retreat and mass desertion brought great unrest. The people became aware that they were endangered by this adventure. The disappointment was huge.

KEYWORDS: *Pljevlja, Italy, army, battle, defeat, partisans.*

Побуну од 13. јула су подстакли бивши официри, великосрби и комунисти. На самом почетку устанак је био спонтан и хаотичан израз народног протеста који није имао централно вођство. Но, с обзиром на то да се у земљи налазило мало италијанских војника, устанак се брзо ширио. Ослањајући се на велику количину скривеног оружја и муни-

* Аутор је виши научни сарадник у Историјском институту УЦГ.

ције коју су склонили војници бивше југословенске војске, устаници су ухватили неспремног окупатора који није ништа сумњао. Генерал Алесандро Пирцио Бироли је наредио гушење устанка „крајње оштро и примјерно озбиљно, али без одмазде и беспотребне суровости“. Бироли је потом увидио да су његове снаге извршиле „беспотребно насиље“, па је ублажио репресивне мјере наредбом од 8. августа. Већ 12. августа, ред се вратио у настањена подручја, док су кршевите области остале у неком нејасном стању. Но, нико у Црној Гори није био разоружан. Пирцио Бироли је био свјестан да је италијанска војска лоше обавила гушење побуне.¹

Након реокупације читаве Црне Горе, један број устаничких чета остао је по шумама, док се већина расула и помијешала с народом. После слома устанка дошло је до отворенијег разлаза између комуниста и националиста и међусобних оптужби око тога ко је крив за брзи слом устанка. Чак су и највиши органи КПЈ критиковали рад црногорских комуниста. Дошло је и до затишја у војној активности усљед бојазни од даљих одмазди окупатора, али и усљед почетног диференцирања снага. Устанак у Црној Гори оживио је у јесен 1941. године и зиму 1941–1942, када је поново почела да се ствара слободна територија. Пораз италијанске колоне код Јелиног Дуба октобра 1941. године означио је почетак нових борби, чији је значај за развој устанка Покрајински комитет посебно наглашавао.²

Трећег октобра 1941, Мусолини је увео звање гувернера Црне Горе. Као гувернер, Пирцио Бироли је командовао оружаним снагама. Пошто нису познавали планинско ратовање, војници су изводили дужности у гарнизону. Бироли је успоставио колаборационистичку владу, прогласио општу амнестију, ослободио интерниране и ухваћене у потјерама. Партизани су имали тридесет дана да предају оружје и да се врате кућама. Обећао је да ће казнити сваког италијанског војника који буде малтретирао затворенике. Његова влада била је влада закона. Помирљива политика Пирција Биролија изазвала је талас критике. И сам Пирцио Бироли се убрзо предомислио. Првог децембра, након жестоког напада на Пљевља, забиљежио је да помирење умјесто да доведе до смиривања, даје „јалове“ резултате. Од тада ће села за која се сумњало да скривају побуњенике бити потпуно спаљена, а њихова стока одузета.

¹ Х. Цејмс Бергвин, *Империја на Јадрану - Мусолинијево освајање Југославије 1941–1943*, Службени гласник, Београд, 2007, 89, 91 (у јулском устанку погинуло је око 5000 Црногораца, око 7000 је рањено, а 10000 је депортовано у концентрационе логоре. Италијани су претрпјели губитак од 1079 мртвих и рањених. Фатута сматра да је Италија укупно имала 4000 жртава, трећину окупационих снага, мртвих, рањених или несталих.)

² Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, друга књига, Београд, 1988, 122.

Војном гувернеру је наређено да избегава да користи колаборационистичке организације као сараднике у репресији. Он ће пар мјесеци касније најавити да ће за сваког убијеног или рањеног италијанског официра умријети педесет Црногораца.³

Почетком октобра 1941, црногорски партизани су се спремали за одлазак у Србију. Према реконструкцији Шпира Лагатора, одлука о образовању Црногорског народноослободилачког одреда за дејства у Санцаку донијета је 14. новембра 1941, на савјетовању у Главном штабу Црне Горе. Тада је одлучено да се заузму Пљевља, гдје је био најјачи окупаторски гарнизон у Санцаку, а да се затим нападну остали гарнизони у долини Лима и са дијелом бораца пређе у Србију. Одред је у покрету према Санцаку извршио кретање према предвиђеном плану. У путу није имао никаквих сметњи, изузев неколико бораца који су услед назеба морали остати по приватним кућама ради опоравка. Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку је одмах по одласку бораца издао наређење свим одредима на њиховој и санцачкој територији да руше и контролишу путеве како би омели непријатељско кретање у правцу Санцака.⁴ Италијани су се из Жабљака повукли крајем октобра 1941, не чекајући снијег. У овој зони су се осјећали врло несигурно. Језеро-шаранске партизанске јединице добиле су задатак да будно чувају своју ослобођену територију, јер је требало да скоро све црногорске јединице намијењене за операције у Санцаку пређу преко ове територије.⁵

Догађаји у Србији имали су великог одјека на стање у Црној Гори. Криза НОП-а у Србији је наступила онда када је он у Црној Гори биљежио успјехе и називан „други устанак“. Зато је црногорски одред који је био упућен према Санцаку у западној Србији очекиван са великим нестрпљењем. Његов пораз на Пљевљима, почетком децембра, снажно је утицао на продубљивање кризе устанка.⁶ Сазнање да је пропао и устанак у Србији и нестручно вођени одред на Пљевљима представља психолошку прекретницу у рату. У извјештају о акцији чишћења комуниста, који је Шумадијски корпус био упутио Милану Недићу 15. децембра, каже се да угрожени комунисти свуда ишчекују помоћ Црногораца. У преокрету који је наступио помоћ је узвраћена, али обрнутог смјера и карактера. Павле Ђуришић је 20. децембра 1941. у штабу Драже

³ Х. Цејмс Бергвин, *Империја на Јадрану – Мусолинијево освајање Југославије 1941–1943*, Београд, 2007, 92,93,94.

⁴ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V1-3(41)

⁵ Мијушко Шибалић, *Језеро-шарански батаљон у бици на Пљевљима децембра 1941. године*, Историјски записи, свеска 4-6, април-јун 1951, 186–193.

⁶ Милија Станишић, *Стратегијско-оперативни аспекти Пљеваљске битке, Токови револуције у Црној Гори*, Никшић, 1980, 227–255. (У овом свом раду аутор указује на велики утицај пораза на Пљевљима на развој прилика у Црној Гори.)

Михајловића добио упутства која су имала смисао јасне антикомунистичке стратегије. Помоћ из Србије стигла је српским националистима у Црној Гори у вријеме када им је била најпотребнија, па су већ у јануару 1942. само у беранском и андријевичком срезу нарасли на 800-900 људи.⁷ Пљеваљски пораз и акција Драже Михајловића на успостављању везе са Црногорцима, која је текла од средине 1941, подстакли су стварање четничке организације не само у сјеверним него и у другим крајевима Црне Горе. Четници су искористили ове поразе, а затим и промашаје у виду лијевих скретања, устали су против партизана, позивајући народ да се ослободи партизанске страховладе.

Црногорски народноослободилачки партизански одред или само Одред сачињавало ј 9 батаљона и то: Језерско-шарански (306 бораца), Ускочко-дробњачки (297) и Пивски (261) - сви из шавничког среза, Зетски батаљон (453) и батаљон „18. октобар“ (405) оба из подгоричког среза. Комски батаљон (641) сачињавали су борци из беранског, андријевичког и колашинског среза. Батаљон „Пеко Павловић“ (506) борци из никшићког среза. Батаљон „Бијели Павле“ (480) са територије даниловградског среза. Ловћенски батаљон (341) борци из цетињског и барског среза и нешто бораца из Боке. У саставу Одрода било је и око 300 товарних грла намијењених за преузимање ратног плијена. Одред је имао укупно 3690 бораца. Под оружјем је било 2965, од чега са пушкама 2919, 14 митраљеза је опслуживало 28 бораца, 7 пушкомитраљеза 14 бораца, и четири борца су опслуживала један топ калибра 45 мм. Без оружја је било 725 бораца. Највећи дио борачког састава Одрода био је лоше обучен. Мијушко Шибалић у наведеном раду пише да је Језерско-шарански батаљон имао 306 бораца сврстаних у три чете. Од наоружања 275 пушака са 14043 метка. Затим 55 ручних бомби и један тешки митраљез. Одред је био под командом Арса Јовановића и са Бајом Секулићем као комесаром. У нападу није учествовао партизански одред из среза бјелопољског, јер је имао задатак да спријечи евентуално наступање Италијана из Бијелог Поља и Берана, као и да спријечи евентуално продирање Муслимана из Бродарева и Комарна у Вранешку долину.⁸ Партизани из Пљеваљског партизанског одреда су били распоређени као водичи црногорског Одрода.⁹

Сви рањеници на овој територији од почетка устанка па до напада на Пљевља лијечени су по кућама. По наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку, основана је на Жабљаку 26. новембра 1941. Срес-

⁷ Веселин Ђуретић, *Савезници и југословенска ратна драма*, Београд, 1985, књига I, 123.

⁸ Радомир Матовић, *Свједочанства једног времена*, Пљевља, 2002, 29.

⁹ Вуксан Мрдак, *Записи једног патриоте*, Подгорица, 1998, 122.

ка војна болница, која ће касније прерасти у Централну партизанску болницу. Рачунајући да ће Пљевља бити ослобођена и да ће се у њима организовати главни болнички центар за Црну Гору и Санџак, болница у Жабљаку предвиђена је да буде мања, помоћна болница за прихватање рањеника и помоћ околном становништву. За евакуацију рањеника са Пљеваља у Жабљак мобилисано је више десетина сељака са коњима. Рањеници из села Адровићи евакуисани су правцем Маоче – Косаница – Ђурђевића Тара – Жабљак, док су рањеници из села Готовуше евакуисани правцем Хоћевина – Глибаћи – Ђурђевића Тара – Жабљак. Велики број рањеника отежавао је брзу евакуацију.¹⁰ Након битке рањеници су пуштани кућама по савјету љекара и по одобрењу команде. У болници на Жабљаку био је само један љекар.¹¹

Напад на Пљевља је организован и извршен ради ослобођења овог града и смјештања Врховне команде Главног штаба НОВ и ПОЈ-а, те и Централног комитета КПЈ са Брозом на челу, и стварања једне велике оперативне базе за вођење даљих борби партизана, послије повлачења из Ужица. Заузимањем Пљеваља дошло би се до богатог ратног плијена, а гарнизони у окружењу постали би лак плијен, јер је цјелокупна логистичка подршка ових гарнизона била базирана у Пљевљима. По паду Пљеваља требало је заузети Прибој и Рудо, а онда наставити чишћење Санџака, Пријепоља, Нове Вароши, Бијелог Поља и продужити ка Беранама, Колашину и Андријевици. Крајем октобра у Црну Гору је из Ужица послат Иван Милутиновић. Ослобађање Санџака био је главни задатак његове мисије. Као делегату Врховног штаба повјерено му је да припреми Одред и упуту га према Санџаку. У јеку припрема Одред, 19. новембра у село Маоче стиже делегација Главног штаба за Црну Гору и Боку у саставу: Арсо Јовановић, Бајо Секулић и Душан Обрадовић, који заједно са Велимиром Јакићем, Мићом Зорићем, Будимиром Милићевићем и Милом Перуничевићем, на састанку у кући Маринка Голубовића, доносе детаљан план напада на Пљевља. Милутиновић је овом задатку приступио крајње лакоумислено. Успјех напада на Пљевља уопште се није доводио у питање. Међу партизанима владао је невиђени оптимизам.¹² Према Вуксану Мрдаку, овај напад је припреман у школи у селу Маоче, и у његовој припреми су учествовали Арсо Јовановић, Велимир Терзић, Владимир Кнежевић Волођа и Велимир Јакић. Радо-

¹⁰ Јован Р. Бојовић, Партизанска болница у Жабљаку 1941–1942., Историски записи, Титоград, 1961, 443–474.

¹¹ Државни архив Црне Горе архивско одјељење Подгорица, НОБ, VI2-76(41) i VI2-82(41).

¹² Слободан Радовић, Божидар Касалица, *Вријеме братоубилаштва - Грађански рат у Пљевљима 1941–1951*. Пљевља, 2016, 96.

мир Матовић пак тврди да је састанак у Маочу одржан у кући Милоша Перуничича. Волођа је био против напада јер је сматрао да је то неизводљиво и изузетно ризично.

Последње окупљање црногорских јединица пред долазак на територију пљеваљског среза догодило се на Његовуђи, гдје је 27. новембра издата заповијест о нападу свим батаљонима. Напад на Пљевља је предвиђен за 30. новембар у 4 часа ујутро, али како сви батаљони нису могли да заузму почетне положаје за напад, читава операција је помјерена за 24 часа.¹³

Италијански гарнизон у Пљевљима био је веома јак и јако утврђен, како у самом граду тако и по околним брдима - Доловима, Голубињи, а посебно на Стражици. Табија на Стражици је била централна одбрамбена тачка. То је мала зараван на самом врху. Имала је два јака рефлектора, који су отежавали повлачење између 1. и 2. децембра. Са ње се контролише цијели град. Није јасно зашто Стражица није нападана. За одбрану су прилагођене и зграде џамија. Италијани су узимали елементе за ноћно гађање, скоро свих прилаза граду. Зато није случајно да је једини топ наших снага са Плијеша испалио само једну гранату, био је одмах откривен и погођен са Балибеговог брда. Окупатор је, обавијештен о нападу, неколико дана прије напада, на Балибегово брдо довео јаку артиљеријску јединицу са 38 оруђа која раније није била у Пљевљима. Недјељу дана прије напада наређено је потпуно замрачење града и уведен је полицијски час. Окупаторски гарнизон сачињавале су јединице и дјелови јединица Пете алпске дивизије „Pusteria“ која је ратовала у Етиопији, Француској и Југославији, са командантом генералом Ђованијем Еспозитом. Одбрану града су сачињавали и пјешадијски батаљони „Trento“ и „Bellano“, мјешовити инжињеријски батаљон, шеснаеста ојачана батерија петог артиљеријског пука, два ојачана вода алпинских краљевских карабињера. Нешто више од 2100 људи. Имали су више десетина возила типа „Сага“.¹⁴ Од овог броја свега једна трећина је била намијењена за чисто борбена дејства, а остало су биле јединице за снабдијевање и опслуживање.

Напад је почео 1. децембра 1941. године у 2 часа. Титова наредба да се Пљевља не нападају издата је 26. или 27. новембра 1941, условљена тешком ситуацијом у западној Србији, а на положај ју је донио Војо Лековић 30. новембра 1941. увече, када је већ било касно да се напад обустави, јер су батаљони већ били кренули на извршење задатака.¹⁵

¹³ Исто, 100.

¹⁴ Радомир Матовић, *Свједочанства једног времена*, Пљевља, 2002,30.

¹⁵ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, друга књига, Београд, 1988,123. (Према Слободану Радовићу, одлуку да се Пљевља ипак нападну те ноћи доноси глав-

Напад је извршен ноћу и са свих страна. Партизани су, са свих страна, продрли у град и били га готово заузели, изузев упоришта и посебно најјачег утврђења Стражице које доминира читавим градом. По градским улицама је настао прави кркљанац. На партизани су навалили са свих страна и из свих кућа Муслимани, о чему је писао Михаило Лалић. Они су на партизани отворили ватру из митраљеза, пушака и пиштоља, бацали на њих бомбе и поливали их врелом водом. Повлачило се преко чистог простора јер је пљеваљска околина непошумљена права голет. Били су јасна и лака мета италијанским митраљезима, топовима и минобацачима, који су их немилосрдно тукли. До у освит зоре вођена је стравична борба у готово свакој улици и за сваку кућу. У зору је наступило масовно повлачење у страховитом нереду. До очекиваног освајања Пљеваља није дошло. У току битке открило се низ слабости: слаба обученост бораца, потцењивање непријатеља, неспособност руководиоца, слаба повезаност између батаљона. Штаб за операције у Санцаку чак није предвидио зборно мјесто у случају неуспјеха напада.

У саопштењу главног штаба народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку од 21. децембра 1941, о походу на Пљевља између осталог пише: Развој партизанских акција и потребе предстојећих ослободилачких борби поставиле су задатак да се у току новембра поведу акције за Санцак. Први циљеви су ослобођење Пљеваља, повезивање са српским и босанским партизанима и осигурање залеђа даљих ослободилачких борби у Црној Гори. Након добровољне мобилизације чете су пошле са пјесмом и одушевљењем на далеки и одговорни пут. Према тачно утврђеном плану, напад на Пљевља и пљеваљска утврђења требало је да почне 1. децембра у 4 сата изјутра. Свим јединицама су додијелени задаци и батаљони су се у одређено вријеме почели примицати граду. Непријатељ није знао час напада, али је напад очекивао и био је у приправности. Неке наше јединице биле су примијећене око два и по сата по поноћи и на њих је отворена топовска, минометна, митраљеска и пушчана ватра. Ове јединице прекршиле су наређење да не одговарају на непријатељску ватру и не откривају саме себе. Тако је борба отпочела прије него што су све јединице могле да заузму своје положаје. Но, иако су наше јединице примиле борбу прије него што је требало, иако су неки водови били изложени скупној ватри, иако је било чета које су побјегле од првих плотуна, иако је било батаљона који су закаснили са нападом или нијесу потпуно извршили своје задатке, иако је батаљон Језеро-шарански на самом почетку борбе изгубио свог храброг команданта Душана Обрадо-

нокомандујући цијеле операције Арсо Јовановић.)

вића и храброг политичког комесара Вука Кнежевића, извјесне наше јединице, пред којима су крчили пут неустрашиви бомбаши, продрле су у Пљевља и заузеле касарне, официрски дом, затвор, војни округ, електричну централу, гимназију, итд. Отпор непријатеља био је очајнички и одлучан, ватра непријатељских топова, митраљеза и миномета била је страховита, али партизанске јединице које су биле продрле у град, нарочито херојски Ловћенски батаљон и двије чете Језеро-Шаранског батаљона пркосиле су својом храброшћу. Око 8 сати прије подне, стоји даље у саопштењу, велики дио наших снага захватила је чудна паника и оне су почеле да се повлаче из града. Јуриши на утврђења и продор у град стали су нас врло мало жртава. Али паника и повлачење стало нас је неколико стотина живота. Војска се повлачила дању, земљиштем које је непријатељ засипао страховитим огњем. Неодлучност јединица дала је непријатељу могућност да буде одлучан. Дезертерство није водило само у издају и срамоту, него и у смрт. Тако су губици код Пљеваља достигли број од 203 мртва и 269 рањених. Из Ловћенског батаљона погинула су 73 борца, рањено је око 60, из Језеро-Шаранског погинулих 52 рањених око 40, из Ускочко-дробњачког погинулих 20, рањених око 30, из Комског погинулих 10, рањених 42, из „Бијелог Павла“ погинулих 14, рањених 38, из Зетског (љешкопољско-љешанска чета) погинулих 9, рањених 17, из „Пека Павловића“ погинулих око 20, рањених 30, из Пиперског погинулих 3, рањених 3, из Пивског рањених 2, из Пљеваљске чете погинулих 2, рањених 7. Оволико жртава не би било да није било кршења наредби, недисциплине, неодлучности, неповезаности, панике и дезертерства. Старешински кадар, нарочито онај биран на скуповима, није се показао довољно одлучан. У саопштењу се истиче и да су наше снаге задале непријатељу снажне ударце: убијено је и рањено преко хиљаду непријатељских војника, заробљена су 84 војника и 4 официра, уништене су велике количине хране и осталих потреба, уништено је 11 непријатељских камиона, убијено је близу 20 непријатељских коња и мазги, убијена су два опасна непријатељска шпијуна (игуман Царић и директор гимназије Добросав Минић), заплијењена су три бацача мина, један митраљез, једна радио станица. Наше снаге отвориле су Пљеваљску тамницу и ослободиле много народних бораца. На крају саопштења главног штаба шаље се јасна порука: Ми нећемо објесити пушке док год не испунимо свети завјет друга Јосифа Стаљина: док год не омогућимо свом народу и свима народима „да у пуној слободи изграђују у својој земљи онакав живот какав сами хоће“.¹⁶

¹⁶ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, IV 2в-8(41). (Ликвидација игумана и директора гимназије представљају класичан образац са идеолошким противницима у времену још увијек индивидуалног терора.)

Ловћенски батаљон је кренуо из села Ораха 19. новембра. Преко Жабљака и моста на Левер Тари дошли су до Пљеваља, до села Крњаче. Јуришали су под сноповима рефлектора. Напријед су ишли бомбаши. Било их је 12. Батаљон није располагао тешким оружјем.¹⁷ У наредби број 1 Команде Партизанског Ловћенског батаљона за 7. 12. 1941. године у Крњачи стоји: „Партизански батаљон Ловћенски на дан 30. новембра добио је задатак од Команде црногорског НОПО за операције у Санцаку, да 1. децембра, почев од 4 часа ујутро у садејству осталих батаљона нападне непријатеља у вароши Пљевљима и тај град заузму. Овај батаљон имао је најтежи задатак: да преко Сењака упадне у град, да изврши пробој утврђених коса између утврђења Малог Богишевца и Главнице те да овлада са касарнама, бившим војним округом, официрским становима, муслиманским гробљем, јужним касарнама, Официрским домом, помаже напад на утврђено Белинбегово брдо и да дијели касарне од вароши, постављајући се као брана између њих сијекући тако град на два дијела. Чета састављена од партизана из Љуботиња и Црмнице херојски се борила све до пада мрака, погинуо јој је командир и они имају заслугу што су изнијели из града велики број рањених. Друга чета састављена од храбрих Цеклињана, Добрљана и (? нечитко- прим. аут.) заузела је два објекта, зграду бившег војног округа и официрске станове. Тешко им је рањен заступник командира чете Милутин Пејановић и заступник политичког комесара Илија Костић са још 15 партизана. Животе је дало 17 бораца, док су два нестала. Трећа чета састављена од Катуњана и Цетињана из батаљонске резерве помагала је Бјелопавлићима у заузимању Малог Богишевца, а затим се забарикадирала на муслиманском гробљу и борила цио дан под најтежим околностима. Овдје су погинули политички комесар Ђорђије Марковић и водник првог вода Илија Гардашевић са још 15 бораца, док је рањен командир Саво Бурић, његов заступник Мироје Павићевић, заступник политичког комесара Лука Иванишевић, водник трећег вода Љубо Пејовић и заступник команданта батаљона Перо Попивоца са још 14 бораца, а 3 борца су нестала. Четврта чета састављена од Примораца и Соколаца по наређењу команданта батаљона кренула је из батаљонске резерве да овлада са баштама, јужним касарнама и официрским домом. Борили су се цио дан и ту је дао животе цио штаб чете: командир Миленко Медиговић, политички комесар Ђуро С. Вујовић, заступник командира чете Владо Ацић, заступник политичког комесара Нико Вуковић, водник првог вода Милутин Пејовић са још 23 борца, а рањено је 17 партизана. Храбри митраљески вод јуначки се борио са Малог Богишевца,

¹⁷ Владо Роловић, У Пљевљима 1. децембра 1941. године, Историски записи, 4-6, 1951, 179-185.

док су Бјелопавлићи то утврђење напустили, помажући свој и сусједни батаљон, а такође и други полувод помажући напад Никшићког батаљона на Главници.¹⁸ Очигледно је да је задатак био извршен. Запосједнуте су заузеле касарне. Међутим борба је добила обрнут ток. Знатан дио батаљона остао је у граду. Борба је трајала до следеће ноћи. Падом Малог Богишевца били су опкољени и под минобацачком и митраљеском ватром. Италијани су услед фанатичне одбране имали велике губитке. Борци Ловћенског батаљона су у сумрак направили отвор на жици, бомбама прокрчили пут и одступили, извлачећи рањенике са собом. Нити један није дезертирао, ни један није заробљен. Према Гојку Вукмановићу, у бици на Пљевљима Ловћенски батаљон је изгубио 78 бораца. Овдје су урачунати и тешко рањени који су касније подлегли ранама.¹⁹ Штаб Ловћенског НОП одреда 17. децембра 1941. Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку пише да број жртава Ловћенског батаљона који је преполовљен у борбама утиче на масе тешко. Неке су чете изгубиле до 80% бораца, што мртвих, што рањених. Оволике жртве се приписују издаји Зећана, па народ говори: Зећани нам ископаше гробницу на Пљевљима. Штаб је приступио заказивању заједничких покајања за све погинуле из једног села гдје би се у говорима политички објашњавала цијела ствар. У Катунској нахији су заказана покајања за 20, 21. и 22. децембар. У селу Штитари, гдје има 14 мртвих, заказано је покајање за 25. децембар. Готово да нема села гдје нема по неки погинули.²⁰ Окружни комитет Цетиње извјештава Покрајински комитет 16. децембра да већ неколико дана пролазе рањеници из Пљеваља и да велики број жртава, а још више неуспјех, уносе немир у народ. Из Штитара је, према овом извјештају, од 26 партизана који су отишли, погинуло 13. Даље, стоји у извјештају, чује се приговор, али више од појединаца да их је опет Србија преварила, да су изгинули идући да помажу Србијанцима и слично. Али и поред утучености, став већине је да се не може ослободити без жртава. Фамилије погинулих већином се држе добро. Морал код рањених партизана је добар.²¹ Покрајински комитет за Црну Гору,

¹⁸ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, IV 3а-77(41). Наредбу су потписали политички комесар Јован Капичић и командант Петар Петковић

¹⁹ Гојко Вукмановић, Број погинулих бораца Ловћенског батаљона у бици на Пљевљима 1. децембра 1941. године, Историјски записи, 3-4 Титоград, 1970, 405-408.

²⁰ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ V2-15(41) (У извјештају стоји и да се спроводе у живот одлуке о ликвидацији тзв. Народне војске с успјехом.)- Шпиро Лагатор и Ђуро Батрићевић који су дали најцеловитији приказ ове теме у монографији објављеној 1990. године на основу испитивања око 150 учесника саме битке, архивске грађе и дотадашњег историографског стваралаштва наводе да је битка однјела 238 живота, од којих највећи број из Ловћенског батаљона - 82. Истичу и цифру од 270 рањених војника.

²¹ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, III2-7(41)

Боку и Санцак већ 20. децембра шаље директиву Окружном комитету Цетиње да с обзиром на велике жртве у борбама за Пљевља које су пале из Ловћенског одреда, неопходно је одмах појачати политички рад у масама. Неуморним и правилним политичким радом сузбиће се утицај и опасност од пете колоне.²² Окружни комитет Цетиње обавјештава Покрајински комитет 31. децембра да су одржане комеморације у Велестову, на којој је било око 1000 душа, на Загради гдје је било присутно око 700 људи, у Ублима (Гардашевићима) 500-600 душа, у Чеву са око 500 учесника. На свим комеморацијама је говорио представник партије. На Љуботињу ће се, према извјештају, одржати заједничка комеморација 1. јануара, у Штитарима и Доњем Цеклину 10. јануара.²³ Према другом извјештају, комеморацији у Велестову у Катунској нахији је присуствовало око 1000 душа. Од тога 500 партизана под оружјем.²⁴ Главни штаб НОПО за Црну Гору и Боку у извјештају штабу Ловћенског НОПО од 9. децембра, а с обзиром на то да је један велики број дезертера прошао преко њихове територије и ширио панику причајући нарочито о огромним губицима, о распаду одреда о дивљем бјекству, наводи између осталог: у првом налету наших храбрих партизана успјели су да непријатеља разбију, да заузму пола вароши, али услед непријатељског и издајничког држања Муслимана развила се улична борба у Пљевљима.²⁵ Треба истаћи и да је пет дана након битке за Пљевља, један дио Ловћенског батаљона напао код села Лисине и Калуђеровића јак непријатељски одред, гдје му је нанио губитке од 100 бораца и много стоке и материјала. Овдје је погинуо заступник командира чете Зарија Јоветић.²⁶

Задатак Језеро-шаранског батаљона био је: ликвидирати спољну одбрану града на правцу Бездан – Читлук, потом продријети у град. Једном четом напасти у садејству са Комским батаљоном италијанско упориште у гимназији. Десним крилом у јачини једне чете продријети у центар града правцем: Требовина – Велика џамија. Посјести све тврде зграде са западне и сјеверне стране нове основне школе. Заузети кућу Шећеровића у којој је био стан италијанског генерала, команданта одбране и заробити га. Првим плотуном био је погођен командант Душан Обрадовић, недуго затим смртно је погођен и политички комесар Вук Кнежевић. Овај батаљон је заузео и цркву и зграду друштва „Братство“.

²² Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П2-20(41).

²³ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П2-11 (41)

²⁴ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П2-9 (41)

²⁵ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, IV2a-50 (41)

²⁶ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, IV3a-77 (41) (Батаљон је наставио борбу у саставу Прве пролетерске бригаде)

Дробњачко-ускочки батаљон се пробио уз Шевери, заузео електричну централу, зграду Среског начелства, затвор и одатле су ослободили затворене родољубе. У поподневним часовима свакоме је било потпуно јасно да су у нападу на Пљевља претрпјели неуспјех. Из града су се повлачили по мраку, кроз улице, кроз дворишта, кроз воћњаке.²⁷

Постојало је мишљење да је руководство подгоричке чете криво што није на вријеме ушло у борбу и зато је морало доћи до повлачења. Задатак подгоричко-зетске чете био је да заузме болницу, али то им није успјело јер она није улазила у борбу.²⁸ Друга чета љешкопољско-љешанска добила је наређење за напад на касарне. У борби су се задржали око 1,5 сат, а затим су по наређењу одступили. Свака је чета имала свој задатак. Командир је слао курире код команданта да види шта ће да раде, али га они нису могли наћи. Тада су одлучили да изврше јуриш на касарне. Пошто су извршили јуриш нашли су се опкољени од непријатеља и били су принуђени да одступе или да се предају. Тада су одступили иза брда и тамо нашли команданта. Приликом напада није било дезертерства. Касније су политички комесар и командант покушали да реорганизују свој батаљон, али им није успјело јер је војска дезертирала бојећи се непријатеља који је наступао. Дезертирао је велики број Љешкопољаца. Након битке, у селу Глизнице се нашао цио остатак батаљона, око 140 бораца, од којих је било око 70 Зећана заједно са својим командним кадром. Мишљење бораца било је да би успјели у заузимању Пљеваља да су све чете извршиле свој задатак, али по цијену великих жртава.²⁹

У извјештајима стоји и да је било појединих јединица које су се врло рђаво држале. Арсо Јовановић у свом извјештају пише да је најнездравија појава била код батаљона „Бајо Пивљанин“. То је била неорганизована скупина. Категорички је захтијевано да се врате кући, мада нису учествовали у борби. Повјерене рањенике које су требали пренијети за Жабљак остављали су путем. Коње су крали испод рањених бораца. Пљачкали су дуж Санцака што су нашли и оставили су врло лош утисак. Свађали су се међусобно. Штаб црногорског одреда је сматрао да се тај батаљон не може употребити ни за акције на домаћем терену, а камоли изван Црне Горе. Ту треба темељито измијенити старјешински кадар и прочистити редове. Батаљон „Пеко Павловић“ у борби се дјелимично добро држао. Међутим, послје борбе потпуно је отказао по-

²⁷ Мијушко Шибалић Језеро-шарански батаљон у бици на Пљевљима децембра 1941. године, Исторички записи, свеска 4-6, 1951, 186-193. (По њему, у бици за Пљевља из Језеро-шаранског батаљона погинула су 52 борца.)

²⁸ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, VI2-75(41)

²⁹ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, VI2-75(41)

слушност и прекршио сва наређења. Уз то није било дисциплине коју захтијевају овако тешке уличне борбе. Пошла је у напад и маса ненаоружаних (па и ради пљачке), која је прва унијела извјестан неред.³⁰ У извјештају штаба црногорског одреда стоји да напад на Пљевља није успио и да су имали осјетне губитке који се крећу око 400 мртвих и рањених. Узроци неуспјеха су недовољно познавање терена од стране јединица и недораслост старјешина за овакве борбе. Одведена војска није имала чврсту војничку дисциплину, дјелови су подлегли паници, плашили се бомбардовања. Тако се и догодило да неколико Италијана најури у бјекство читав зетски батаљон, док су други при наиласку на прву ватру одступили и тако деморалисали остале. У првим борбама пао је добар дио руководећег кадра, а није се нашло чврстих руку за вођење јединица. Старјешине су били хероји као борци, али се нису снашли као старјешине. Дио становништва (Турци и Усташе) отежали су уличне борбе. Непријатељ је био потпуно обавијештен о акцији мада су батаљони ноћним маршевима прешли Санцак. Због чврстог отпора непријатеља партизани су се почели колебати. Иако је непријатељ био јак (3000), могли су заузети Пљевља, да су јединице и старешине озбиљно схватиле свој задатак. Само три батаљона су извршили своје задатке: цетињски, бјелопавлићки и пиперски (који је штитио комуникацију Пријепоље – Пљевља и задобио диван плијен и 70 заробљеника, имао је три мртва), никшићки дјелимично. Сви остали батаљони подбацили су, мада је било херојског држања. Дјелови који су продрли у варош бранили су се читав дан у зградама, па су се тек ноћу повукли. Осјетиле су се слабе организационе тачке код батаљона: комског, пивског, никшићког и код оних из Шавника. Иначе су продрли до у сред вароши. Били су заузели два важна утврђења, требало је заузети још два, али се ту старешине не снађоше... Дуги маршеви заморили су трупе. Исхрана је свугдје подбацила због држања у тајности. Грешка руководства је што на појединим правцима нису одређени по два до три таласа, па ако се један поколеба, следећи га задржи и понесе акцију. Напад са свих страна није једновремено услиједио па су Италијани ватру концентрисали редом против појединих група. Утврђења која су заузели Цетињски и Бјелопавлићки батаљон нису била гора од оних која друге трупе нису зазеле. Послије неуспјелог напада, сви добровољци напустили су јединице.³¹

Борци пљеваљског краја у великом броју учествују у овом нападу. Поред водича у нападу учествује јединица јачине 135 бораца која је на положај кренула послвије заклетве положене у Крупицама. Велимир Јакић са јединицом јачине око шездесетак бораца обезбеђивао је пра-

³⁰ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V2-29(41)

³¹ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V2-22(41)

вац Пљевља - Чајниче. У нападу на град, самоиницијативно учествује више од 100 бораца – грађана, од којих су добар дио њих последије напада Италијани стријељали. Италијанске снаге јачине око 300 војника са 12 камиона крећу 1. децембра доста рано из Пријепоља у помоћ Пљеваљском гарнизону. Када је чело колоне изашло из Савина лакта, комплетно је упало у добро организовану засједу бораца батаљона „18. октобар“. Развила се жестока борба у којој је непријатељ имао 59 погинулих и рањених. Подаци о броју погинулих се разликују. Заробљена су 73 италијанска војника, а међу њима и хирург Ђовани Бава, који је последије тога радио у болници у Жабљаку и обилазио болнице у Шавнику, Боану, Колашину и Пиви.³² У овој бици уништено је свих 12 камиона и 1 мотоцикл. Приликом другог покушаја да се из Пријепоља пробију до Пљеваља, на мјесту одигране борбе, Италијани своје погинуле налазе сложене у крстине, без одјеће, унакажених лица и гениталија. Батаљон „18. октобар“ имао је 3 мртва и 3 рањена борца, од којих је један касније подлегао ранама. Батаљон „18. октобар“, или како се још звао кучко-пиперски, је при формирању Прве пролетерске бригаде ушао у њен састав.³³ На другој страни, према извјештају генерала Ђованија Еспозита од 10. децембра 1941. године, погинуло је 14 официра, 6 подофицира и 54 војника, док је 170 лица рањено. Заробљени италијански (73) војници и официри предати су Дурмиторском одреду, и налазили су се на Жабљаку и околини. Када је, неколико мјесеци касније, стигла вијест да су заробљени италијански војници на Жабљаку побијени, гнијев окупатора је био велики. Дана 4. маја 1942. године стријељана су 33 становника Пљеваља.

По повратку са положаја борци су у резервним четатам затекли колебљивост, која је све више јачала, јер ни сама команда није одлучно иступила и наредила партизанима да не смију никада да се удаљавају. Колебљивци су ово искористили, умакли у даља села и отишли својим кућама, тако да накнадно наређење које је команда издала за забрањивање повратка кућама без њеног одобрења, није могло да се сваком стави до знања, јер их је приличан број дезертирао. Остатак је пошао у правцу Рудог Поља да спријечи долазак италијанских појачања Пљевљима код мјеста Адравићи. Био је заједно са командом све до момента када је требало ићи за Србију. Одлазак за Србију био је 11. децембра.³⁴ посљедње групе деморалисаних бораца повукле су се из града трећег дана од почетка битке. Народ из оближњих села је прихватао рањенике.

³² Јован Р. Бојовић, Партизанска болница у Жабљаку 1941.-1942.(Исторички записи, 3, 1961,443-474.

³³ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V2-32(41)

³⁴ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, VI2-77(41)

Одмах по протјеривању партизана улиједиле су репресалије. Бајо Секулић обавјештава Врховни штаб 6. децембра да Италијани пале села на путу ка Пљевљима. Трећег децембра Италијани излазе из својих склоништа и почињу да претресају скоро сваку православну кућу. Свуда гдје су нашли и најмањи траг партизанског присуства стријељају читаве породице. Нарочито су страдали мјештани Црљеница. Убијено је њих 38, док је између 150 и 200 људи одведено у привремени логор у мјесту Грабље. На Јабуци је похватано и стријељано 15 жена и 9 дјецe, у селу Михајловица убијено је двадесетак Терзића.

Моша Пијаде пише Титу са Жабљака 7. децембра 1941. да се још налази у Жабљаку, јер је то засад једини ослобођени срез гдје функцио-нише партизанска власт. Међутим, с поласком људи у Санџак располо-живе снаге су се још више смањиле, док су послови напротив порасли. Он сматра да би требало повести истрагу да се утврде кривци неуспјеха код Пљеваља. Неке јединице су по његовим ријечима извршиле издају, напустиле фронт и разбјежале се кућама остављајући оне јединице које су водиле уличне борбе у Пљевљима да тешко искрваре. Подгоричани и Бијели Павле нарочито су бројно дезертирели и „нисмо их ни овдје могли зауставити нити све разоружати“. Даље пише: „Нећу себи никад опростити што нисам стријељао неколико дезертера“. Саопштава Титу да чине све да врате што више људи у Санџак, што је с обзиром на њихову ситуацију неопходно. Обавјештава га да су у Жабљаку уредили једну болницу, али је посљедња три дана навала рањеника огромна па су доведени у страховите тешкоће. Сматра да је добар дио рањеника могао бити задржан по селима у Санџаку.³⁵

Штаб Црногорског одреда (политички комесар Бајо Секулић и командант Арсо Јовановић) 15. децембра подноси извјештај о распореду мањих снага: батаљон 18. октобар штити комуникацију Пријепоље – Пљевља. Јачина батаљона је 400 бораца. Батаљон је имао велике успјехе. Комуникацију Рудо – Пљевља штите Пријепољска чета (јачине 70 бораца) и Ловћенски батаљон (јачине 200 партизана). Пријепољска чета се налази у тјеснацу ријеке Сутјеске, а Ловћенски батаљон 12 километара сјеверно од Пљеваља. Батаљон Бијели Павле јачине 250 партизана налази се код села Адровићи, 15 километара сјевероисточно од Пљеваља. Упућен је 15. децембра у 10 часова у село Бабине да заштити правац Пријепоље – Барице. Комски батаљон јачине 200 бораца налазио се на територији Коврен – Граб – Павино Поље, за заштиту прав-

³⁵ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ V4-1(41). (Пијаде наводи у писму да није њега било да би на Жабљаку била катастрофа, јер четири-пет људи што руководи млади су, неискусни и још не умију да раде, па се у таквим тешкоћама без њега апсолутно не би снашли.)

ца Бијело Поље – Пљевља. Дјелови Бјелопољске чете (60 партизана) и дјелови из Колашинског среза (око 100 партизана) блокирали су Бијело Поље и руше комуникацију Бијело Поље – Пријепоље. Једна чета јачине 50 партизана налазила се у селу Озаци. Она је блокирала Пљевља са јужне стране и штитила комуникацију Пљевља – Ђурђевића Тара – Шавник. Осјетне снаге, јачине 400 партизана, распоређене су за блокаду Пљеваља са главнином по линији: Готовуша – Адровићи – Вијенац–Отиловица. Сагледава се ситуација и врше се мања прегруписавања. Непријатељ се налази у варошима и одбачен је са свих комуникација. У извјештају даље стоји да је послје неуспјеха на Пљевљима, једна половина људства и поред великих настојања да се задржи, напустила јединице и отишла кућама. То су били добровољци. Сви су се партизани задржали. Дакле, они сада располажу са 1000 партизана. Уз то, предузели су мјере за мобилисање извјесних снага у Санцаку.³⁶

Одлазак Одред у Санцак био је врло важан и у Црној Гори се много од тог похода очекивало. Дезертери који су првих дана почели да стижу унијели су страховито велику панику у мјеста кроз која су пролазили. Зато је Иван Милутиновић послао Пека Дапчевића, члана Главног штаба, да на терену помогне у овој тешкој ситуацији. Он је добио задатак и да врати Комски батаљон натраг.³⁷

У извјештају штаба црногорског одреда- главном штабу за Црну Гору и Боку (без датума) стоји: Од задржаног људства (свега 1600 партизана) блокирали смо све вароши у Санцаку: Пљевља, Пријепоље, с ове стране мост између Рудог и Прибоја, Бијело Поље, рушимо комуникације и везе. Морал код људства поправља се. У Србију ћемо упутити 1000 партизана по захтјеву Врховног штаба.³⁸

Покрајински комитет 15. децембра захтијева од обласног, окружних и мјесних комитета да писмено саслушају партијце у року од 5 дана од пријема директиве: када су посљедњи пут видјели командни састав своје јединице, какво су наређење добили од њих, како је дошло до тога да извјесне јединице напусте борбу.³⁹

Неуспјех на Пљевљима нанио је тежак ударац покрету. Послије тешких губитака у неуспјелом нападу, Одред се распао и од његових 3690 бораца борбу наставља у партизанским јединицама нешто око 670 бораца или 18%. од тог броја 320 улази у састав Прве пролетерске, 150

³⁶ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V1-14(41)

³⁷ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V1-12(41)

³⁸ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V2-22(41)

³⁹ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П2-22(41) (Посебно је скренута пажња и на питање која су лица разбијачки дјеловала, ширила деморализацију и панику и шта су они као партијци урадили да би то спрјечили.)

бораца улази у састав Санџачко-црногорског одреда а око 200 је враћено на терен у Црну Гору. Дио, око 3000 бораца, самовољно одлази кућама, а највећи дио њих ступа у састав тек формираних четничких јединица.⁴⁰

Након ове битке народни устанак преображавао се у грађански рат. Пљеваљска битка је оцијењена као велика војничка грешка и промашај, за чије су трагичне последице оптуживани Иван Милутиновић и Арсо Јовановић. Партизански покрет у Црној Гори је последице овог пораза запао у апатију и много му је требало да се опорави. Последице неуспјелог напада на Пљевља Тито је критиковао овај потез. Ова погибија изазвала је велику критику и партизанских противника који су битку на Пљевљима назвали „кланицом црногорске омладине“. Оно што партизани нијесу очекивали и чему се нијесу надали, јесте непријатељски став муслиманског живља, које је, наоружано од окупатора, помогло непријатељу да се напад партизанских јединица разбије.⁴¹ Такво држање Муслимана, уз стравичне одмазде окупатора над цивилним становништвом, неодлучност партизана и њихови злочини познати под називом „лијева скретања“, условили су снажење антикомунистичког расположења међу народом. Покрајински комитет за Црну Гору, Боку и Санџак већ 12. децембра 1941. саопштава обласним, окружним и мјесним комитетима и бироима ћелија да без колебања и најенергичније уклоне све оно што у ма којој форми стоји на путу јединству и солидарности народа у борби против окупатора. „У историјској прошлости потурице су биле пета колона и вршиле исто тако издајничку улогу коју данас врше нове издајнице – пета колона. Зато као успомену на истребљење потурица које су извршили наши родољубиви претци оне историјске и славне бадње ноћи, нека идуће бадње вече 6. јануара 1942. буде прослављено у знаку борбе противу пете колоне и осталих народних непријатеља. Ову прославу треба да изведе народ скупа са нашим храбрим партизанима тако што ће се одржати заједнички сеоски зборови на којима ће се говорити о издајничком раду ових народних изрода и објашњавати у каквим се облицима појављује њихова издајничка работа.“⁴² Покрајински комитет пише Окружном комитету Колашин 20. децембра 1941. да се ситуација на подручју Колашина поправља и поред оне психозе последице неуспјеле акције на Пљевљима. Но, како је тамо ситуација још увијек врло озбиљна потребан је науморан и даноноћни рад у масама и енергична ликвидација петоколониша.⁴³ Управо на

⁴⁰ Радомир Матовић, *Свједочанства једног времена*, Пљевља, 2002, 44.

⁴¹ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V1-12 (41).

⁴² Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П2-19 (41).

⁴³ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П2-12 (41).

Бадње вече 1942. збио се по злу чувени злочин на пасјем гробљу у Колашину. Из окружног комитета пишу мјесном комитету у Шавнику 3. јануара 1942. да појачају политички рад против четника, јер имају конкретан примјер какви су они бандити, када се у њиховим редовима налазе Спасоје Дакић и компанија. Траже да им јаве шта је са Радомиром Томићем који је први дезертирао из акције на Пљевљима.⁴⁴

Главни штаб у извјештају од 11. децембра 1941. обавјештава о организовању неке „народне војске“, која би имала да води борбу против њих. Они отворено ступају у контакт с непријатељем. То се нарочито осјећа у срезовима беранском и андријевичком. Главни носиоци су Милутин Јелић, бивши директор гимназије, Филип Цемовић, бивши народни посланик и Ђорђе Лашић, бивши југословенски мајор. Главни штаб је зато у ове срезове послао појачање партијским организацијама, а са повратком Комског батаљона послали би и војно појачање.⁴⁵ Ову неорганизованост искористиле су четничке снаге које су у ноћи између 19. и 20. јануара 1942. опколиле а у зору нападе чете Комског партизанског одреда у Краљским Барама код Колашина. Међу 33 погинула партизана био је и Вукман Крушчић, секретар мјесног комитета КПЈ за Колашин, док је 80 партизана заробљено. Главни штаб је зато 30. јануара поручивао својим снагама да „силом спријече свако стварање четништва у Црној Гори, а њихове вође без милости треба искоријенити.“ Неколико дана касније тражила се потпуна ликвидација четника у Црној Гори и у Санцаку, што је 3. марта захтијевано и од Оперативног штаба за колашински сектор. У директиви од 10. марта речено је између осталог: „ликвидацији четничке банде и пете колоне морамо посветити сву пажњу. Док не ликвидирате четнике, борбу са Италијанима избјегавајте, а примите је само онда када је не можете избјећи или када сте сигурни да ћете доћи до плијена у оружју и муницији.“

Прилог

К.П.Ј. Покрајински комитет за Црну Гору, Боку и Санцак шаље Обласном, окружним и мјесним комитетима 20. децембра 1941. саучешћа породицама погинулих партизана на Пљевљима. Исто тако шаље поздраве рањеним партизанима који треба да се прочитају по одјељењима у болницама, у присуству једног члана мјесног комитета, односно бироа хелије.⁴⁶

⁴⁴ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, ПЗ-2 (42).

⁴⁵ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, V1-12 (41).

⁴⁶ Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, П1-7 (41).

Породицама погинулих хероја парзизана на Пљевљима и осталим позицијама у борби против мрског фашистичког окупатора

Када је 13. јула планула прва црногорска пушка против фашистичког окупатора, огроман дио црногорског народа сматрао је ту пушку као бојни поклич за борбу, за свету народноослободилачку борбу. Црногорци као вјерни сљедбеници својих предака, све што се не хтје у ланце везати, отишли су са пушком у руци, спремни да на олтар слободе и части положије своје животе. На тим најважнијим народним питањима када се води борба – бити слободан Црногорац и Словен или не бити, у тој борби положише животе ваши синови и браћа ваша.

Ови народни хероји борећи се за народну ствар и у прошлости и данас у најсудбоноснијим часовима по народ и његову будућност са оним што је најдраже човјеку, са својим животима, показаше колика је била њихова љубав и оданост народу и његовој ослободилачкој борби.

Нема живота без слободе, то је била идеја водиља ових храбрих јунака, наших дичних партизана.

Проливена крв на Пљевљима и осталим позицијама против фашистичке тираније цементирала је братство и солидарност јужнословенских народа у борби против заједничког непријатеља – мрског фашистичког окупатора, а за заједничке идеале, за једнакост и братство међу народима. Ова проливена крв биће истовремено порука будућим покољењима како се вјерно служи народу и народним слободама, а истовремено опомена народним непријатељима да она неће престати да се лије до потпуног народног ослобођења.

Родитељи, браћо и сестре погинулих партизана – народних јунака! Умјесто суза подигните чврсто стиснуту песницу која показује спремност и снагу за освету и даљу борбу. Нека све жртве дате на олтар народних слобода буду нови бојни поклич за концентрисање народних снага у борби за коначно протјеривање окупатора са наше родне груди у заједници са моћном и непобједивом Совјетском Русијом и поробљеним народима Европе.

Комунистичка партија Југославије, Покрајински комитет за Црну Гору, Боку и Санцак, изражавајући вам саучешће, рећи ће вам оно што сваког дана на дјелу показује – да ће освета браће наше и другова наших бити велика и тешка и да са борбом неће престати до посљедњег свог човјека, до коначног протјеривања окупатора и до уништења посљедње фашистичке хуље и да ће ове жртве Комунистичка партија задржати у вјечној успомени.

Слава палим жртвама у светој народно-ослободилачкој борби!

Смрт фашизму – Слобода народу!

Žarko LEKOVIĆ

BATTLE OF PLJEVA - A PRELUDE TO THE CIVIL WAR

Summary

Many books about the survivors of the event, as well as historians, have been published about the Battle of Pljevlja. Despite the great attention of domestic historiography to this event, the exact number of participants in the Battle of Pljevlja, as well as their military equipment, are still the subject of controversy. In this paper, I have tried to point out some crucial moments of this battle that caused the events that followed it, relying on literature and original material, i.e. documents from the State Archives of Montenegro - Archives Department of Podgorica. The events in Pljevlja confronted the Italians as never before with partisan dexterity. The forces of the Montenegrin detachment carried out a strong attack on the Italian garrison that was stationed there, and stormed the city. The Italians retaliated and captured the partisans who were desperately defending themselves. The attack on Pljevlja on December 1, 1941, ended in a catastrophic defeat, one of the largest during the entire war. This was the biggest battle of the liberation forces in 1941, but also the battle of big military oversights, political recklessness and a lot of things that did not go in its favor. According to the report of the headquarters of the Montenegrin detachment, it was a gigantic fight that the history of Montenegro does not remember. After the battle, General Esposito stated that the defense of Pljevlja would be written in golden letters in the annals of the division and Italian weapons. In the city, after the battle, the terror rose to unbearable. Despite Arsa Jovanović's proposal to exchange prisoners, all prisoners and wounded in Pljevlja were shot after being tortured by the occupiers and quislings. During this fight, the wounded were massacred on both sides. The occupier killed, after the battle, the elderly, women and children. Although the Italians inflicted a devastating defeat on the partisans, the fight against the insurgents did not stop. The immediate consequence of the Sandzak battles is the liberation of Nova Varoš, Sjenica and Goražde, and the establishment of ties and cooperation with the fraternal Serbian and Bosnian partisans. After the Battle of Pljevlja, the popular uprising turned into a civil war.

Извори и литература

Необјављена грађа:

Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, 1941.
Државни архив Црне Горе, архивско одјељење Подгорица, НОБ, 1942.

Литература:

Бергвин Х. Цејмс, *Империја на Јадрану – Мусолинијево освајање Југославије 1941-1943*, Београд 2007.

Ђуретић Веселин, *Савезници и југословенска ратна драма*, Београд 1985.

Матовић Радомир, *Свједочанства једног времена*, Пљевља 2002.

Мрдак Вуксан, *Записи једног патриоте*, Подгорица 1998.

Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*, Београд 1988.

Радовић Слободан, Касалица Божидар, *Вријеме братоубилаштва – Грађански рат у Пљевљима 1941-1951*, Пљевља 2016.

Чланци, расправе:

Бојовић Р. Јован, *Партизанска болница у Жабљаку 1941-1942*, Историски записи, 3, Титоград 1961.

Вукмановић Гојко, *Број погинулих бораца Ловћенског батаљона у бици на Пљевљима 1. децембра 1941. године*, Историјски записи, Титоград, 3-4, 1970.

Роловић Владо, *У Пљевљима 1 децембра 1941 године*, Историски записи, 4-6, 1951.

Станишић Милија, *Стратегијско-оперативни аспекти пљеваљске битке, Токови револуције у Црној Гори*, Никшић 1980.

Шибалић Мијушко, *Језеро-шарански батаљон у бици на Пљевљима децембра 1941 године*, Историски записи, 4-6, 1951.